

ЕКОНОМІЧНИЙ РОЗВИТОК ЗАКАРПАТСЬКОЇ ОБЛАСТІ: РЕАЛІЇ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

У статті розглянуто економічний розвиток Закарпатської області. Проаналізовано основні тенденції розвитку регіону. Виявлено проблемні показники, які гальмують розвиток регіону. Розглянуто відповідні сценарії та запропоновано дієві заходи щодо інтенсивного розвитку регіону.

The article deals with the economic development of the Zakarpattia region. The major trends in the region are analyzed. The indicators that impede the development of the region are identified. The certain scenarios are researched and active measure for intensive development of the region are given.

Постановка проблеми у загальному вигляді. В Україні відбувається складний пошук власної моделі соціально-економічного розвитку. Економічний аспект формування нової моделі розвитку є визначальним, оскільки економіка відіграє домінуючу роль при переході від старої до нової системи господарювання. Сутність економічних перетворень полягає в тому, що вони спрямовані на перехід до сучасної ринкової системи, що сформувалася у більшості країн світу.

Структурні перетворення, що відбуваються в Україні характеризуються: нестабільним економічним зростанням, непослідовною та суперечливою політикою, орієнтацією економічних процесів на короткострокову перспективу, невідповідність розвитку сучасним реаліям світового життя, нестачею фінансових ресурсів для забезпечення та вирівнювання структурних деформацій в національному господарстві країни. Ці процеси віддзеркалюються і на регіональному рівні.

На сьогодні стан розвитку більшості регіонів України характеризується такими показниками: сповільненням темпів економічного розвитку, нерозвиненістю ринкової інфраструктури, зменшенням обсягів виробництва, моральним та фізичним зношенням наявних основних фондів місцевих виробничих комплексів, зростанням кількості безробітних, дефіцитом капіталів, низьким рівнем адаптації підприємств до ринкових умов господарювання, неефективною структурою зовнішньої торгівлі, низькою активністю громад у вирішенні проблем соціального та економічного характеру на рівні окремого регіону. Це спричиняє зростання дисбалансу між регіонами, поділяючи їх на індустріальні, старі промислові регіони, аграрні (проблемні) та периферійні (депресивні).

Саме це зумовлює нагальне формування стратегічного бачення економічного розвитку регіону, виявлення внутрішніх проблем, які є різними для кожного регіону, оцінювання наявних ресурсів та потенціалу розвитку.

Аналіз досліджень і публікацій останніх років. Останні роки засвідчують актуальність дослідження економічних явищ та процесів на регіональному рівні. Вагомий внесок в дослідження економічного регіонального розвитку зробили такі науковці – З. В. Герасимчук, М. І. Долішній, С. І. Дорогунцов, Н. А. Мікула, В. І. Павлов, В. М. Трегобчук, Н. Г. Чумаченко та інші вчені-економісти.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Водночас дослідження економічного розвитку регіонів вимагає подальшого вивчення та концептуального переосмислення у зв'язку із закономірностями і вимогами сьогодення.

Постановка завдання. З огляду на важливість визначеної проблематики, основним завданням статті є дослідження особливостей економічного розвитку регіонів на прикладі Закарпатської області в посткризовий період, аналізування тенденцій її розвитку.

Виклад основного матеріалу дослідження. Закарпатська область утворена 22 січня 1946 року. Область займає площу в 12,8 тис. кв. км, що становить 2,1% загальної території України. Територіальна громада Закарпатської області налічує 1 мільйон 254 тисяч 614 громадян. Міське населення – 460429 осіб. Сільське населення – 794185 осіб. Щільність населення – 98.020 осіб/км².

Закарпатська область розташована на південному заході України в межах західної частини Українських Карпат та Закарпатської низовини. На півночі вона межує з Львівською, на сході з Івано-Франківською областями України, а також з чотирма країнами Євросоюзу (Польщею, Румунією, Словаччиною, Угорщиною). За адміністративно-територіальним поділом область має 13 районів та 11 міст, 5 із яких – обласного значення, 19 селищ міського типу та 579 сіл. Обласний центр – м. Ужгород з населенням 116,4 тис. осіб [1].

Близько 80% території краю займають гори, серед яких найвища точка України – гора Говерла (2061 м). Ліси та мінеральні джерела є головним багатством краю. За площею лісового фонду область входить до першої п'ятірки, а за запасами деревини посідає перше місце серед областей України. Структуру мінерально-сировинних ресурсів області складають понад 30 видів корисних копалин, представлених 150 родовищами. Закарпаття має великий туристично-рекреаційний потенціал. Мережа санаторно-курортних, туристично-рекреаційних та готельних закладів області нараховує 356 об'єктів [2]. Взимку Закарпаття приваблює гірськолижними трасами. Закарпатський край славиться історичними та унікальними архітектурними пам'ятками минулого, зокрема дерев'яними церквами. Далеко за межами області відомі закарпатські коньяки та вина, мінеральні води, продукція лісової і деревообробної промисловості, художні вироби з лози. Завдяки вигідному географічному розташуванню область успішно розвиває транскордонне співробітництво, підтримує економічні зв'язки і тісно співпрацює з багатьма регіонами сусідніх держав у економічній, культурній та освітній сферах, реалізовує низку інвестиційних проектів [5].

Незважаючи на все це, Закарпаття належить до депресивних регіонів. Тому проаналізуємо стан економічного розвитку регіону станом на 01.01.2013 р.

У 2012 році обсяги випуску промислової продукції зросли порівняно з 2011 роком на 1,4%. Галузі, які сформували структуру промислового виробництва області, представлено в табл. 1.

Таблиця 1

Галузі, які формували структуру промислового виробництва
Закарпатської області у 2012 році (складено автором за даними [3])

№ з/п	Галузь	Частка в загальному обсязі реалізованої продукції області, %
1.	Машинобудування	48,5
2.	Виробництво та розподілення електроенергії, газу та води	17,8
3.	Харчова промисловість	10,9
4.	Хімічна та нафтохімічна промисловість	6,7
5.	Оброблення деревини	3,9
6.	Легка промисловість	3,6
7.	Добувна промисловість	1,1
8.	Виробництво іншої неметалевої мінеральної продукції	1,0
9.	Виробництво металевих виробів	0,4
10.	Целюлозно-паперове виробництво	0,4

У переробній промисловості області спостерігався ріст на 1,8%, у добувній – спад на 23,7%. Високі темпи приросту випуску продукції досягнуто в таких галузях переробної промисловості, як виробництво іншої неметалевої мінеральної продукції (в 1,3 рази),

машинобудування (на 11,1%), целюлозно-паперове виробництво та видавнича діяльність (на 2,1%).

Загальний обсяг реалізованої продукції у відпускних цінах підприємств за 2012 рік становив 8644,5 млн. грн. проти 8264,3 млн. грн. за 2011 рік, тобто збільшився на 380,3 млн. грн. У структурі реалізованої промислової продукції за видами діяльності найбільшу питому вагу (81,1%) займає продукція переробної промисловості, у тому числі, підприємств машинобудування – 48%, виробництва та розподілення електроенергії, газу та води – 17,8%, добувна промисловість – 1,1%.

Індекс обсягів сільськогосподарського виробництва у всіх категоріях господарств становив у 2012 р. 104%, у тому числі, в сільськогосподарських підприємствах – 118,8%, у господарствах населення – 103,5%. За 2012 рік в галузі тваринництва вироблено 86,5 тис. тонн м'яса у живій вазі, 400,8 тис. тонн молока та 331,9 млн. штук яєць, що становить порівняно з минулим роком відповідно 112,4%, 102,9% та 101,1%. Відбулося збільшення поголів'я корів – на 1,0%, свиней – на 1,5%, овець і кіз – на 26,0% та птиці – на 0,5%.

На розвиток економіки Закарпатської області у січні-вересні 2012 р. було спрямовано 1816,5 млн. грн. капітальних інвестицій, їх обсяг зменшився проти відповідного періоду попереднього року на 0,9%. У загальному обсязі інвестицій 99,1% становили інвестиції в матеріальні активи. У структурі капітальних інвестицій в матеріальні активи частка інвестицій у житлові будівлі склала 39,6%, у нежитлові – 17,2%, інженерні споруди – 8,9%. Основним джерелом фінансування у поточному році були власні кошти підприємств та організацій, на які припадає 39,9% усіх вкладень, кошти населення на індивідуальне житлове будівництво (36,3%), кредити банків та інші позики (6,2%), кошти місцевих бюджетів (4,0%).

За 2012 рік будівельними організаціями усіх форм власності виконано робіт на суму 379,5 млн. грн., що на 25,7% менше відповідного періоду минулого року. За характером будівництва обсяги робіт розподілились таким чином: роботи з нового будівництва, реконструкції та технічного переозброєння склали 73,2% від загального обсягу, решта – з капітального і поточного ремонтів (17,4% та 9,4%, відповідно). За січень-вересень 2012 року введено в експлуатацію 247,8 тис. кв. м загальної площі житла, що на 36,4% більше відповідного періоду минулого року. Із загальної площі прийнятого в експлуатацію житла 207,9 тис. кв. м. становила площа квартир, 39,9 тис. кв. м. – площа гуртожитків і приріст площі існуючих квартир за рахунок реконструкції та розширення.

За січень-вересень 2012 р. в економіку області іноземними інвесторами вкладено 53,9 млн. дол. США прямих іноземних інвестицій, що у 5,2 рази більше відповідного періоду 2011 року. Всього за період інвестування (1994–2012 рр.) в економіку області залучено 399,9 млн. дол. США, що на 14,8% більше обсягів інвестицій на початок року. Обсяг інвестицій в розрахунку на одну особу становив 320,9 дол. США.

За 2012 рік транспортними організаціями області перевезено 4,5 млн. тонн вантажів, що більше 2011 року на 2,8%, та 54,0 млн. пасажирів, що на 1,5% менше минулорічного періоду. При цьому обсяг вантажообігу становив 6017,3 млн. тонно-кілометрів, пасажирообороту – 1443,2 млн. пасажиро-кілометрів, що більше минулорічного періоду на 3,8% та на 1,6% відповідно.

Доходи від надання послуг зв'язку становили за січень-листопад 2012 року 600,5 млн. грн., із яких оплачено населенням 156,0 млн. грн., тобто 26,0%. Розрахунки за спожиті енергоносії: рівень оплати станом на 1 січня 2012 року (за оперативними даними) за електроенергію становив 101,5% (на відповідну дату 2011 року – 99,7%), за природний газ – 100,9% (на відповідну дату 2011 року – 100,1%).

Обсяг реалізації нефінансових послуг за січень-грудень 2012 року становив 2731,5 млн. грн., що на 9,0% більше ніж у 2011 році. Із загального обсягу реалізовано послуг населенню на 650,0 млн. грн. або 23,8%, що більше 2011 року на 8,8%.

За розрахунковими даними, обсяг обороту роздрібною торгівлі, що включає продаж товарів на ринках та підприємцями-фізичними особами, збільшився за 2012 р. на 13,1% і становив 16,3 млрд. грн. Товарообіг офіційно зареєстрованих підприємств роздрібною

торгівлі та ресторанного господарства становив за 2012 р. 8,0 млрд. грн., що більше відповідного періоду минулого року на 6,4%.

Загальний обсяг зовнішньоторговельного обороту товарів за січень-листопад 2012 року склав 3144,1 млн. дол. США. Обсяги зовнішньої торгівлі товарами зросли порівняно з відповідним періодом 2011 року на 62,8 млн. дол. США або на 2,0%. Експорт товарів залишився на рівні минулого року; імпорт товарів зріс на 3,5%. За підсумками звітного періоду склалося від'ємне сальдо зовнішньоторговельного балансу товарів у сумі 557,5 млн. дол. США [6].

У 2012 році на території області мобілізовано податків та зборів (обов'язкових платежів та митних надходжень) до державного і місцевих бюджетів без відшкодування податку на додану вартість, включаючи власні надходження бюджетних установ, у сумі 3775,6 млн. грн., що становить 108,3% до 2011 року. Обсяг зібраних податковими органами податків та зборів збільшився на 11,8% і становив на 1 січня 2013 року 2009,8 млн. грн. Податковий борг до зведеного бюджету за станом на 1 січня 2013 року становив 76,2 млн. грн. і зменшився до початку року на 12,7% або на 11,1 млн. гривень. За рахунок вжитих заходів щодо погашення податкового боргу до зведеного бюджету протягом 2012 року мобілізовано 53,3 млн. грн.

Фінансовий результат суб'єктів господарювання від звичайної діяльності до оподаткування за січень-вересень 2012 року становив 114,9 млн. грн. прибутків проти 618,9 млн. грн. за відповідний період минулого року. Прибутки отримали більш ніж половина підприємств області – 62,2% на суму 301,6 млн. грн., збитки допустили 37,8%, на суму 186,8 млн. грн. Обсяг допущених збитків зменшився порівняно з минулим роком на 73,5 млн. грн.

Надходження власних коштів до бюджету Пенсійного фонду протягом січня-грудня 2012 року зросли порівняно з відповідним періодом 2011 року на 11,7% і становили 2 328,0 млн. грн.

Номінальна середньомісячна зарплата штатного працівника, зайнятого в галузях економіки регіону, за грудень 2012 року склала 2695 грн., що на 8,1% більше відповідного місяця минулого року. Заробітна плата по області перевищила рівень законодавчо встановленого розміру мінімальної зарплати для працездатних осіб (1134 грн.) у 2,4 рази. Станом на 1 січня 2013 року заборгованість із виплати заробітної плати в області становила 10579 тис. грн. і порівняно з початком року зменшилась на 21,8% та на 3,5% зменшилась до попереднього місяця.

За станом на 1 січня 2013 року на обліку в державній службі зайнятості перебувало 13730 безробітних, що на 15,6% більше, ніж на відповідну дату минулого року. За січень-грудень 2012 року працевлаштовані 20222 особи, що на 2,4% більше відповідного періоду 2011 року, рівень працевлаштування за цей період становив 42,1% проти 41,4% торік. За 2012 рік в області створено 23555 нових робочих місць, що становить 131,7% річного завдання Програми зайнятості населення.

Отже, позитивні тенденції притаманні таким показникам як приріст промислового виробництва, збільшення обсягів виробництва сільськогосподарської продукції, зростання середньомісячної заробітної плати працівників, зростання обсягів вантажних перевезень, скорочення заборгованості за виплатою заробітної плати, зростання обсягу обороту роздрібною торгівлі, позитивні демографічні процеси.

У свою чергу, негативні тенденції зберігаються за показниками як експорт товарів при зростанні імпорту, збільшення вивільнення працівників, зменшення обсягу виконання будівельних робіт тощо.

З метою усунення виявлених проблем та покращення соціально-економічної ситуації області, розроблено і введено в дію Регіональну стратегію розвитку Закарпатської області до 2015 року, реалізація якої передбачає забезпечення добробуту та високої якості життя теперішнього та майбутнього поколінь в умовах розвитку конкурентоспроможної та інноваційної економіки регіону на засадах збереження унікальних культурно-етнічних

традицій та природних особливостей краю [4]. Для реалізації цієї місії окреслено стратегічні і операційні цілі, застосовано сценарний підхід, в основі яких полягають різні шляхи стабільного зростання соціально орієнтованої ринкової економіки області в таких масштабах, які здатні забезпечити підвищення якості та поліпшення способу життя населення:

Сценарій 1. Стабільне зростання соціально орієнтованої ринкової економіки Закарпатської області забезпечуватиметься за рахунок пріоритетного спрямування інвестицій на розвиток транскордонного співробітництва і розбудови прикордонної інфраструктури. Це вимагатиме підтримки розвитку науково-дослідної сфери, проектно-конструкторських розробок, будівельного комплексу та інженерної й транспортної інфраструктури.

Сценарій 2. Стабільне зростання соціально орієнтованої ринкової економіки Закарпатської області забезпечуватиметься за рахунок пріоритетного розвитку рекреаційно-туристичного комплексу та суміжних галузей сфери послуг. Це вимагатиме забезпечення протипаводкового захисту, розвитку соціальної інфраструктури, транспортної мережі, логістики.

Сценарій 3. Стабільне зростання соціально орієнтованої ринкової економіки Закарпатської області забезпечуватиметься за рахунок компромісного пріоритетного розвитку промисловості, науки і освіти та сфери послуг: протягом періоду до 2010 року пріоритетне значення матиме розвиток ринкової інфраструктури та сфери послуг, на другому етапі, тобто в 2010–2015 роках пріоритет отримає розвиток наукоємних галузей промисловості.

Сценарій 4. Стабільне зростання соціально орієнтованої ринкової економіки Закарпатської області забезпечуватиметься за рахунок спрямування інвестицій на розвиток транскордонного співробітництва і розбудови прикордонної інфраструктури в умовах активізації розвитку рекреаційно-туристичного потенціалу, промисловості, науки і освіти та сфери послуг при підтримці розвитку науково-дослідної сфери, проектно-конструкторських розробок, будівельного комплексу та інженерної й транспортної інфраструктури, забезпечення протипаводкового захисту та розбудови транспортної мережі й логістики. Саме цей сценарій і було покладено в основу вибору стратегічних та розробки операційних цілей розвитку регіону [4].

Реалізація цього сценарію дозволить Закарпатській області збільшити втричі річний ВВП до 2015 року, що стане можливим завдяки досягненню стабільного та високого рівня зростання економіки. Це, у свою чергу, дозволить досягнути відповідного покращання рівня життя мешканців, подолання бідності у віддалених містах, районах та селищах області, а також надання всім мешканцям належного рівня соціальних та муніципальних послуг. Проте, у зв'язку з нижчим вихідним рівнем як власних доходів, так і доходів на душу населення, Закарпатська область й надалі відставатиме від середнього рівня регіонів Європейського Союзу.

Суттєво зросте надходження іноземного капіталу, переважно із країн Європейського Союзу. Іноземний капітал використовуватиметься для розбудови прикордонної інфраструктури, активізації розвитку рекреаційно-туристичного потенціалу, промисловості, науки і освіти та сфери послуг, також для підтримки розвитку науково-дослідної сфери, проектно-конструкторських розробок, будівельного комплексу, інженерної й транспортної інфраструктури. Стабільна нормативна база, національної, регіональної та місцевої влади та спеціалізовані послуги, які надаватимуться, створять сприятливий клімат для підприємництва у регіоні, який буде конкурентоспроможним в масштабі цілої країни. Сприятливе підприємницьке середовище дасть можливість розвиватись місцевому бізнесу. Область стане центром підприємництва та розвинутої мережі взаємозв'язків та контактів між підприємствами, організаціями підтримки бізнесу, та науково-дослідними інституціями і призведе до збільшення конкурентоспроможності економіки області на міжнародному

та внутрішньому ринках. Широка та активна участь у програмах, які фінансуватимуться ЄС, і будуть спрямовані на безпосередніх сусідів, буде одним із вирішальних факторів чільної ролі Закарпатської області в успішній співпраці (не тільки економічній) Сходу та Заходу. Закарпатська область стане лідером серед областей України в опрацюванні, впровадженні та моніторингу програм ЄС і зможе поділитись відповідними знаннями та навиками з іншими областями України в процесі інтеграції з Європейським Союзом.

Висновки і перспективи подальших розробок. Враховуючи вищезазначене та з метою інтенсивного розвитку регіонів необхідно модернізувати та технічно переоснастити більшість підприємств; впроваджувати новітні ефективні технології; структурувати організаційно-економічний потенціал підприємства регіону; реалізувати науково-технічний потенціал підприємств. А це є можливим за умови формування нової регіональної політики, яка здатна усунути існуючі диспропорції і сприяти розвитку окремих територій як окремо, так і при міжрегіональній співпраці.

Відповідно регіональна політика повинна характеризуватися двома найважливішими ознаками: володіти значним зовнішнім ефектом, покращуючи загальне господарське середовище і умови розвитку ділової активності; ініціювати її зростання в широкому комплексі галузей, пов'язаних з пріоритетними виробництвами. Іншими словами, повинен створюватися постійний імпульс для перспективного розвитку. В цілому регіональна політика сприятиме досягненню основних цілей, а саме:

- підвищення потенціалу економіки Закарпаття;
- підвищення якості життя населення;
- покращення екологічної ситуації;
- стимулювання росту виробництва;
- підвищення продуктивності праці;
- покращення ділової активності;
- економічний розвиток на інноваційній основі.

Список використаної літератури

1. Закарпатська державна адміністрація [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.zakarpata-rada.gov.ua>.
2. Закарпатська обласна рада [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.carpathia.gov.ua>.
3. Офіційний сайт Головного управління статистики в Закарпатській області [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.stat.uz.ua>.
4. Регіональна стратегія розвитку Закарпатської області до 2015 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.carpathia.gov.ua/ua/135.htm>.
5. Симканич О. В. Планування управлінням соціально-економічного розвитку регіону / О. В. Симканич // Науково-технічний розвиток: економіка, технології, управління: Матеріали II міжн. конф. студентів, аспірантів і молодих вчених (9–12 квітня 2003 р.). – К., 2003. – С. 333.
6. Статистичний щорічник Закарпаття за 2011 рік: [за ред. І. В. Ільтьо] / Державний комітет статистики України, Головне управління статистики в Закарпатській області. – Ужгород, 2012. – 590 с.